

Proslav i zahvala

Knjiga koju počinjete čitati temelji se na disertaciji koju sam na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu obranio 14. lipnja 2010. godine. Knjiga je u tom smislu znanstvena monografija, ali se može koristiti i kao priručnik, pa i kao udžbenik na kolegijima i radionicama na kojima se proučava i podučava korporativna društvena odgovornost. Može poslužiti i kao štivo praktičarima korporativne društvene odgovornosti u javnom i privatnom sektoru, pa i u javnoj upravi koja bi se trebala brinuti o provedbi pravnih propisa i dobroj praksi na tom području. Mislim da se knjiga pojavljuje u pravo vrijeme i na pravom mjestu: u hrvatskom poslovnom, znanstvenom i kulturnom prostoru. Problemi odgovornosti i neodgovornosti preplavili su posljednjih godina cijeli svijet, pa i našu zemlju. Suvremeni tempo života, užurbana trka s vremenom, bespoštedno tržišno i političko natjecanje, globalizacija dobra, ali i globalizacija zala – pohlepe, ovisnosti, usamljenosti, terora, nasilja, agresije, ratnih sukoba – odveli su pažnju ljudi od tako „običnih” vrijednosti, osjećaja i obzira kao što su pažnja, osjećaj pravde, briga za bližnjega i svakoga potrebitoga. Ljudi uz to nedovoljnu pažnju i brigu poklanjaju zaštiti prirode i okoliša na lokalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini.

Bez ikakve namjere da raspravljam o toj znatno široj tematici, nazovimo je općom ljudskom odgovornošću, čitatelju ću skrenuti pažnju na vrlo kratak esej koji su dvojica izuzetno zanimljivih suvremenih mislilaca, Nassim Nicholas Talebⁱ i Pablo Trianaⁱⁱ, objavili u *Financial Timesu* 7. prosinca 2008. godine. Esaj „Bilo je mnogo pasivnih promatrača ovog financijskog kriminala” polazi od teze kako je sadašnja svjetska financijska kriza zapravo *veliki zločin* koji su počinili mnogi slavni i manje slavni počinitelji pasivnim promatranjem, interesno motiviranom šutnjom i aktivnim sudjelovanjem u zločinu. U uvodu podsjećaju na istinitu priču o svirepom ubojstvu Catherine Genovese u Queensu u New Yorku 13. ožujka 1964. godine. Priča je doista šokantna. U tri sata popodne nesretnu je ženu, pred ulazom u njenu zgradu, stanoviti Winston Moseley najprije probov nožem, zatim je silovao, uzeo 50 dolara iz njenog novčanika i pustio je da iskrvari na pločniku. Ubojstvo te vrste samo po sebi, u New Yorku, a danas već i u Hrvatskoj, nije neobično i rijetko. Ono što Taleb i Triana ističu kao šokantno i eventualno poučno jest činjenica da je cijeli događaj, prema kasnijim svjedočenjima, vidjelo ili cijelo vri-

ⁱ Autor kulturne knjige *Crni labud* (prevedena na hrvatski u Nakladi Jesenski i Turk), bivši uspješni burzovni diler, profesor „inženjeringa (financijskih rizika” na Polytechnic Institute of New York University i jedan od velikih „proroka” sadašnje krize.

ⁱⁱ Autor knjige *Predavanje pticama o letenju: Mogu li matematičke teorije uništiti financijska tržišta*, konzultant o tematici financijskih derivata i kolumnist vodećih svjetskih poslovnih i financijskih novina.

jeme promatralo 40 njenih susjeda i drugih osoba, ali ni jedan od njih nije poduzeo doslovce ništa kako bi joj eventualno pomogao. Na tom primjeru socijalni su psiholozi naknadno osmislili „učinak pasivnog promatrača” (*bystander effect*).

Taleb i Triana smatraju da se poučak ili teorija o učinku pasivnog promatrača može i mora primijeniti i na sadašnju svjetsku financijsku krizu:

Upravo smo svjedočili sličnom fenomenu na financijskim tržištima. Kriminal je počinjen. Da, ističemo: kriminal. Postoji žrtva (bespomoćni umirovljenici, porezne platiše gubitnici, možda čak i kapitalisti i slobodno društvo). Bilo je mnoštvo pasivnih promatrača. I bila je pljačka (preplaćeni bankari koji su dobili goleme bonuse skrivajući rizike; previše plaćeni kvantitativni menadžeri rizika koji su prodavali krivotvorene, lažne metode).

Kao pasivne promatrače zločina oni vide mnoge dobitnike Nobelove nagrade za ekonomske znanosti, dodijeljene za teorijska „dostignuća” na području financijske ekonometrije. Najodgovornijima smatraju Roberta Mertona i Myrona Scholesa, utemeljitelje „suvremenih financija”, koji su iz struke protjerali klasične financijske stručnjake s karijerom burzovnih špekulanata, a u struku su dovukli tisuće matematičkih „modelara” koji nisu nikada iz sveučilišnih odaja svratili u neku od financijskih institucija. Odgovornima smatraju i nesuđene „policajce” podivljalog financijskog tržišta, guvernere američke središnje banke, zakonodavce i druge političare koji su morali znati i koji su znali da se „zločin” priprema i da se mora dogoditi. Najodgovornijima smatraju financijske menadžere koji su zbog pohlepe i arogancije svijet doveli na sam rub ekonomskog ponora.

Namjerno pretjerujući u hiperpolemičnom apelu javnosti, Taleb i Triana zaključuju da pasivni promatrači uopće nisu bezopasni, kako se mnogima čini:

Pasivni promatrači nisu bezopasni. Oni potiču druge ljude da postanu pasivni promatrači. Zato kad ugledaš kvantitativnog „eksperta” zapomaži upomoć, zahtijevaj da ga osramote, smatraj ga odgovornim. Nemoj mu dopustiti da se sakrije iza raspršivanja (difuzije) odgovornosti. Zahtijevaj potpuno ukidanje poslovnih škola i obustavu njihova financiranja. Traži da se oduzme Nobelova nagrada za ekonomske znanosti autorima tih teorija, jer ugled Nobelove nagrade može biti krajnje štetan. Bojkotiraj strukovne udruge koje izdaju svjedodžbe za financijske analize koje koriste i promiču te metode. Ukloni knjige o *vrijednosti pri riziku*ⁱⁱⁱ s policia – hitno. Nemoj se brinuti o vlastitom ugledu. Djeluj odmah. Nemoj samo nijemo prolaziti [preko zločina]. Zapamti riječi Svetog pisma: „Nemoj slijediti mnoštvo u činjenju zla.”

I u našoj zemlji postoje malobrojni aktivni sudionici i brojni *pasivni promatrači* sličnih „zločina”, koji su iz svjetske statističke perspektive jedva vidljivi, ali su

ⁱⁱⁱ U financijskoj matematici i financijskom upravljanju rizikom *vrijednost pri riziku* (*Value at Risk – VaR*) je najčešće korištena mjera rizika gubitka na nekom specifičnom portfelju financijske imovine.

iz hrvatske viši i veći od Velebita. Najveći od njih je, kao što pokazujem u knjizi, „zločin” sustavnog nerazumnog zaduživanja pojedinaca, kompanija i države, ali i uništavanja i otimanja od realnog sektora na račun i u korist financijskog sektora. Dakako, i sudionici i promatrači sustavnog uništavanja i pljačkanja bivšeg društvenog sektora u korist novonastalog divljeg, tajkunskog, a ne istinski stvaralačkog, poduzetničkog privatnog sektora.

Ova knjiga govori o odgovornosti tek jednog dijela suvremenih društava i civilizacije, o odgovornosti korporacijskog sektora ili, još preciznije, o odgovornosti korporacije kao pravne osobe. Ona govori i o odgovornosti organizacija savezne vlade Sjedinjenih Američkih Država, kao i o odgovornosti nadnacionalnih organizacija – Ujedinjenih naroda i Europske unije.

U knjizi ne dajem pregled i ne raspravljam o sadržaju izuzetno bogate literature o odgovornosti: filozofijske, teologijske, sociologijske, pravne, ekonomijske i deontologijske općenito.

Polazim od pretpostavke da je svaka korporacija u pravnom i simboličkom smislu *osoba*, a time rješavam i temeljnu dvojbu o kolektivnoj odgovornosti koja se u pravilu javlja i rasplamsava nakon svih velikih povijesnih kataklizmi: ratova, masovnih zločina, požara, poplava, slomova država, carstava i poredaka. Nakon potopa, stvarnih i metaforičkih, ljudi se najprije pitaju u uzrocima (zašto?) i o krivcima (tko je odgovoran?).

Ne ulazeći u složenu raspravu o fenomenu odgovornosti, uzimam si slobodu kazati kako mi se čini da se prilično jednostavna tipologija odgovornosti, koju je sredinom prošloga stoljeća razradio Karl Jaspers u glasovitom djelu *Pitanje krivnje: o političkoj odgovornosti Njemačke*, može primijeniti i na shvaćanja i raspravu o korporacijskoj društvenoj odgovornosti, što zapravo i činim u ovoj knjizi.^{iv}

Raspravljajući o odgovornosti, krivnji i ne-krivnji Nijemaca za zločine nacizma, on je s pravom Nijemce u svojoj filozofijskoj „presudi” oslobodio kolektivne odgovornosti, predlažući razlikovanje četiri tipa krivnje – odgovornosti: *kaznenu odgovornost* (počinjenje zločina za koje se pojedincima sudi), *političku odgovornost* (ovisi o položaju pojedinca u sustavu političke vlasti i moći), *moralnu odgovornost* (određena je ulogama i sviješću pojedinca o postupcima koji se smatraju nečasnim, pa i zločinačkim) i *metafizičku odgovornost* (univerzalna odgovornost ljudi koji promatraju zlo, a ništa ne poduzimaju, jer naprosto žele biti po strani i preživjeti). Možda je mogao dodati i intelektualnu odgovornost.

Jaspersovo *Pitanje krivnje: o političkoj odgovornosti Njemačke* u novim se okolnostima može primijeniti na raspravu o krivnji i odgovornosti za sadašnju

^{iv} Engleski pojam *guilt* istodobno znači i krivnju i kažnjivost.

svjetsku i hrvatsku financijsku i gospodarsku krizu: neki su protagonisti financijskih prevara koje su dovele do krize, ili su bili njen suputnik, već osuđeni na doživotne zatvorske kazne, o čemu pišem u knjizi, a nekima će se, primjerice u Hrvatskoj, tek suditi.

Za razliku od ljudi koji zastupaju tezu o apsolutnom ili relativnom *moralnom relativizmu* koji se svodi na maksimu „Svi smo odgovorni”, u knjizi zastupam tezu koju bismo mogli nazvati *moralnom razmjernošću, proporcionalnošću*: odgovornost ljudi upravo je razmjerna s njihovom političkom, ekonomskom, financijskom, javnom i svakom drugom moći, znanjem i vlasništvom. Ljudi na „dnu piramide”, a takvih je danas u svijetu nekoliko milijardi, koji mjesečno zarade stotinjak kuna i koji malo znaju o tajnama svjetskog i nacionalnih financijskih imperija, nikako ne mogu biti odgovorni kao oni koji zarađuju stotine tisuća ili milijuna kuna u jednom mjesecu, a često i u trenu, i koji mnogo znaju o teorijama i praksama igara u onome što je Susane Strange s pravom nazvala kasino kapitalizmom.

Kako proslav u pravilu treba imati pozitivan i optimističan ton, s posebnim zadovoljstvom moram kazati da „promatrači” nastanka ove knjige, kojima se i ovim putem želim zahvaliti, nisu od one vrste o kojoj pišu Taleb i Triana. To su za mene osobno, i za moju knjigu, bili nadasve korisni, poticajni, aktivni i kreativni „promatrači”. Rad na istraživanjima koja su rezultirala disertacijom i knjigom započeo sam baš nekako u doba kad je sadašnja kriza bila na obzoru: u ljeto 2007. godine. Većina razvijenog svijeta, pa i dobar dio stanovništva u zemljama koje su se ubrzano razvijale (Kina, Indija, Brazil, Rusija, Vijetnam i druge), vjerovala je da živi u sretnom vremenu, jer su financijski eksperti i gospodari financijskog sektora vjerovali i tvrdili da su svladali vještinu nadzora i upravljanja financijskim krizama. Već je tada u instituciju u kojoj radim, Svjetsku banku, a još više u Međunarodni monetarni fond koji je u svijetu proglašen nekom vrstom babaroge strogog i svi-repog financijskog nadzora ekonomski nejakih, polako prodiralo mišljenje da se sprema novi financijski tsunami. Upravo zbog toga zahvalan sam svima koji su me ohrabрили u naumu da se bavim tematikom korporacijske društvene odgovornosti i pomogli mi da posao zaključim knjigom. Svima njima pripada moja zahvalnost za sve njene eventualne vrijednosti, ali ne i odgovornost za neizbježne slabosti svake, pa i ove knjige.

Želio bih se prije svega zahvaliti mojoj baki Mariji Cerjan, kojoj posvećujem knjigu, jer ona to istinski zaslužuje: zbog bezuvjetne ljubavi i bezgraničnog povjerenja koje mi je poklonila, ali i zbog *shvaćanja odgovornosti* i ljubavi prema našoj obitelji, domovini Hrvatskoj i prema svakom tko je izložen nevolji, neimaštini, nesreći i nepravdi.

Želim se zatim zahvaliti mentoru, prof. dr. Mladenu Vedrišu, koji me je u pravo vrijeme ohrabrio, pomogao mi savjetima i prijedlozima tijekom pisanja disertacije

i knjige. Zahvalnost dugujem i svim mojim učiteljicama i učiteljima, nastavnicama i nastavnicima, profesoricama i profesorima koji su me od zagrebačke osnovne škole i Klasične gimnazije, preko Sveučilišta u Zagrebu, Yalea i Fletchera doveli do prilike i potrebe da napišem prvu samostalnu knjigu. I da njena tema bude tema svih tema suvremenih društava: odgovornost.

Zahvalnost i poštovanje dugujem i recenzentima prof. dr. Urošu Dujšinu i prof. dr. Ivanu Kopriću.

Riječi zahvalnosti svakako želim pokloniti i mojim kolegicama i kolegama iz Svjetske banke koji svojim primjerom pokazuju što znači razvijati svijest o ljudskoj odgovornosti prema svakom drugom i drukčijem, a posebice prema siromašnim ljudima i zemljama Afrike, Azije i Južne Amerike. Velike zasluge za konačni izgled knjige ima dakako moj nakladnik i njegovi urednici, grafički urednici, lektori i korektori.

Konačno, preostalom dijelu moje obitelji, bratu Frani, mami Gogi, tati Slavenu i rođici Lidiji ne mogu se nikako dovoljno zahvaliti na emocionalnoj i praktičnoj potpori koju su mi pružali i pružaju cijeloga života, pa i tijekom stvaranja ove knjige.

U Washingtonu, 20. listopada 2010. godine